

EPIKA IVANA POLIKARPA SEVERITANA

Branimir Glavičić

Šibenski humanistički krug jedan je od najranijih i najtrajnijih u nas, iako ne i najizrazitiji. Najugledniji su mu predstavnici Juraj Šižgorić iz petnaestoga i Vrančići, Antun, Mihovil i Faust iz šesnaestoga stoljeća. Njihova nam je djelatnost ujedno i najbolje poznata. Djelatnost pak drugih, ne baš toliko minornih, još čeka da na se svrati veću pažnju znanstvenika. Pored brojnih Divnića ovdje u prvom redu mislim na nemalu književnu i znanstvenu ostavštinu Ivana Polikarpa Severitana, kojemu iz toga razloga posvećujem ovdje pozorniji osvrt bar na jedan dio njegova raznovrsnog stvaralaštva.

Pravim imenom Ivan Polikarp Severitan, a ne Barbula kako se donedavno smatralo, rodio se u Šibeniku 1472, i ne pripada prvoj generaciji tamošnjih humanista. Prvu je naobrazbu stekao u rodnome gradu, a potom je zbog nadarenosti bio poslan na studij u Rim, u akademiju glasovitog humanista Pomponija Leta. Nakon završena studija vratio se u Šibenik, stupio u dominikanski red i zaredio se za svećenika. Uskoro ga opet nalazimo u Italiji, u Ferrari i Bologni, gdje studira filozofiju i teologiju. Nakon postignuta doktorata iz teologije postao je *magister studentium*, tj. učitelj studenata dominikanaca, najprije u Perugi, a zatim u Anconi. Opet se vraća u Šibenik i neko vrijeme predaje na gradskoj školi. Zbog nekih nesuglasica odlazi definitivno u Italiju i predaje po raznim

gradovima urbinske vojvodine. Tu se sprijateljuje s urbinskim vojvodom Frančeskom Marijom koji mu postaje mecena. Njemu je i njegovu sinu Guidobaldu II posvetio jedan dio svojih radova. Umro je u Italiji negdje poslije god. 1525.

Polikarp je bio vrlo marljiv i ambiciozan humanist svestranih interesa. Bavio se teologijom, filozofijom, historijom, filologijom, a, čini se, i prirodnim znanostima. Iz sačuvanih djela može se zaključiti da je više bio zaokupljen praktičnim radom negoli teoretskim razmišljanjima. Stoga je i napisao sustavnu latinsku gramatiku namijenjenu studentima retorike i komentar gramatici glasovitoga rimskog gramatičara Elija Donata, koja je još u doba humanizma bila u redovnoj upotrebi, pisao je također komentare rimskim klasicima, prevodio sa starogrčkoga, pronalazio stare rukopise i izdavao ih, nastupao kao govornik kod državnih prijema. Ni teoretski rad nije zapuštao te je prije Machiavellija izdao svoju »Monoregiju« — filozofsko-politološki traktat o suvremenom vladaru, što je jedino njegovo djelo koje je do sada, i to tek nedavno, podrobnije analizirano.

Iako je kao društveno aktivan humanist bio za cijelog života pretežno okrenut prozi, Polikarp je dosta toga ostvario i u poeziji, kojom dapače i započinje njegova književna djelatnost: naslov *poeta laureatus* postigao je kao student rimske akademije Pomponija Leta za pjesmu ili pjesme koje nam se nisu sačuvale. Najveći dio njegove književne ostavštine u poeziji čine dva spjeva, »Solimaida«, o kojoj će ovdje biti posebno govora, i »Feretreida«, panegirik u slavu njegovih mecena urbinskih vojvoda (od obitelji di Montefeltro, otuda naslov spjeva), svaka od po nekoliko stotina stihova. Ostalo su tri kratke pjesme različita sadržaja što ih je unio kao dodatak izdanju »Solimaide« i, konačno, pjesmica u pohvalu kristijade Dubrovčanina Jakova Bunića. Međutim, izgubile su se »Populeida«, što ju je sastavio u čast rimskoga pjesnika Ovidija, te »nezanemariva pjesma«, kako netko reče za nju, »Historia Dalmatiae« ili »De laudibus Dalmatiae« ili pak »De laudibus Illyriae«, o kojoj, nažalost, već zbog pretpostavljenog sadržaja, nema do danas nikakva traga.

Polikarp je bio dosljedan u izboru jezičnog medija, jer je osim jednoga prijevoda sa starogrčkoga na talijanski, dok je djelovao u Italiji, sve ostalo napisao na latinskom.¹

A sada poblize o »Solimaidi«. Što uopće znači »Solimaida«? Polikarp je naime i inače sklon neobičnim i zagonetnim naslovima. To je pjesma o Salemu, tj. Jeruzalemu, koji se u latinskom javlja u obliku So-

lyma ili *Solymae*. No ni to nam ne kazuje dovoljno, pa da nam se spjev nije sačuvao, teško bismo se domislili o čemu se tu zapravo radi. Međutim, u naslovu prvoga izdanja² sam autor veli da govori o stvaranju, padu i obnovi ljudskoga roda, a u predgovoru-posveti objašnjava da je spjev tako naslovio zato što je Krist podrijetlom iz Jeruzalema — malo se slobodnije izrazio imajući u vidu njegovo naučavanje i pogibiju.

Evo odmah i definicije: »Solimaida« je kršćanski, biblijsko-religiozni, humanistički spjev u tri pjevanja s ukupno 979 stihova (I. 269, II. 460, III. 250). Najveći joj se dio, narativni, bazira na starozavjetnoj knjizi *Postanka*, glava 1–3 i 6–9, u kojima se govori o stvaranju svijeta i čovjeka, istočnom grijehu te općem potopu i pravedniku Noi, i na Evandeljima, napose Matejevu, s osobitim osvrtom na glavu 2, gdje je riječ o poklonu maga novorođenom Isusu u Betlehemu. Osnovni dakle sadržaj »Solimaide« nije originalan, kao što, uostalom, nije originalan ni u drugim humanističkim spjevovima te vrste. I njezina se originalnost ogleda prvenstveno u prestilizaciji naslijeđene građe. Kako je tu prestilizaciju Polikarp izveo i koliko je u tome uspio, sada je na nama da pokažemo. No prije toga dvije napomene. Što se tiče koncepcije teme i pristupa predlošku, Polikarp je bio u težoj situaciji negoli njegovi slaviji i poznatiji domaći suvremenici. Oni su naime obrađivali ili jednu samostalnu priču ili jedan zaokružen i lako izdvojiv odlomak odabrane biblijske kronike, kao naprimjer Marulić u »Juditi«, odnosno »Davidijadi«, ili nečiji život i djelatnost, odnosno samo dio, kao naprimjer spomenuti Bunić u »De vita et gestis Christi«, odnosno Damjan Benešić u »De morte Christi«, ostajući pri tome sadržajno u sferi ili Staroga ili Novog zavjeta. Polikarp je pak tematski spojio Stari zavjet s Novim, a da bi svoj spjev stavio na jedinstvenu idejnu osnovicu, nužno je znatnije kristijanizirao, tj. kršćanski obio neke starozavjetne događaje i reagiranja, o čemu će poslije biti govora s primjerima. Nadalje, tako koncipiranoj temi dao je klasički skladnu kompoziciju, podijelivši građu na tri sadržajno u sebi zaokružene cjeline, tj. pjevanja (stvaranje, pad, obnova), svako sa svojom unutarnjom dramom te adekvatnom porukom i poukom (sreća, nesreća, nada). Tako raspoređenu naslijeđenu proznu građu Polikarp je prestilizirao u ep antičkoga, upravo Vergilijeva tipa, kakvi su i drugi takvi spjevovi humanističkog razdoblja. No prethodno je biblijsku građu oljuštio od odveć prozaičnih elemenata kakvi su brojni geografski, kronološki i genealoški podaci. Stoga izostavlja Noino i Isusovo rodoslovlje, brojčane podatke u vezi s Noinom arkom i trajanjem potopa, od novozavjetnih mjes-

ta spominje samo Jeruzalem i Betlehem, itd. Tako pročišćeni predložak ukrasio je, a i dobrano proširio, kako bi Marulić rekao, »po zakonu starih poet«, konkretno, *poeticis numeris Pierioque lepore*, tj. pretočio ga u antičke stihove i pjesnički ukrasio na antički način, a uz to ga protkao raznim religioznim i etičkim refleksijama i ekskursima, odavno uobičajenima u kršćanskim književnim sastavima, — sve u svemu, postupio je u skladu sa zahtjevima humanističke poetike svoga vremena.

Ogledajmo sada u pojedinostima pjesničku, jezičnu i metričku fakturu Polikarpove »Solimaide«, njezine dobre i loše strane!

Svoj spjev omeđio je Polikarp na tradicionalan način, započinjući ga proemijem i završavajući eksplisom. Proemij obuhvaća 18 stihova, a sastoji se od ekspozicije predmeta (1–8) i invokacije (9–18). Pjesnik veli da će pjevati o stvoritelju svijeta, o tome kako je Bog stvorio ljudski rod, koji je u početku živio sretno dok ga sotona nije iz zlobe upropastio, a on ga konačno spasio, omogućio mu da se, zahvaljujući njegovoj dobrostivosti, vine u nebo. U invokaciji moli za nadahnuće kršćanskoga Boga, stvoritelja neba i zemlje, ali poimence i antičku muzu Klio, »diku pjesničku«, da mu dopusti da okvasi usne na Helikonu i da ga poškropi njegovom čistom vodom. Jer, veli, on neće pjevati o Troji koja je propala s krivnje Tindarejeve kćeri, tj. lijepe Helene (što je aluzija na Vergilijevu »Eneidu«), ni o Tebi (aluzija na Stacijevu »Tebaidu«) niti će Ematiju, tj. Tesaliju, puniti rimskim kostima (aluzija na Lukanovu »Farsaliju«), nego će pjevati o onima koji se klanjaju svetoj zvijezdi, tj. novorođenom Kristu. Neobično je, međutim, u kršćanskog pjesnika povezivanje u invokaciji kršćanskoga Boga s poganskom muzom, čiju pomoć njegov suvremenik Marulić izričito odbija. Ovdje još valja upozoriti na neobičnu koincidenciju da se i u Marulićevoj »Davidijadi« spominju također ista tri znamenita spjeva rimskih pjesnika, i to istim ili vrlo sličnim naznakama i istim redoslijedom. Ako nije posrijedi izuzetan slučaj, valjalo bi pretpostaviti izvjestan njihov međusobni utjecaj, o čemu se do sada nije razmišljalo. To bi unaprijedilo naše poznavanje međusobnih veza hrvatskih latinista, koje nam nisu baš najbolje poznate.

Po uzoru na antičke epove koji su mogli imati više proemija, i Polikarp unosi u »Solimaidu« još dva druga. Drugi se nalazi na početku sljedećeg pjevanja: pošto je Bog, veli, stvorio svijet i čovjeka te ga s njegovom družicom smjestio u raj zemaljski, njima je na sreći pozavidjela zmija, tj. sotona, od koga su potekla sva zla na svijetu. Pjevat će stoga o tome kako ih je taj prevario i upropastio. U invokaciji poziva Apolona i

lovere svetoga gaja da plaču zbog toga; i on sam plače; onaj divni izvor na Parnasu presušuje, Helikon je opustio, nestalo je u njemu sestara, tj. muza, a njegova lira leži slomljena na zemlji.³ Dakle, ponovo se obraća antičkim božanstvima, zaštitnicima pjesme i pjesničkog nadahnuća.

Treći se proemij nalazi na neobičnu mjestu, u sredini posljednjeg pjevanja (III 107 i d.), i služi kao uvod u sažetu kristijadu kojom završava ep. Pjesnik veli da će pjevati o onom koga je Djeвица začela po Bogu, a koji je sišao s neba i svojom moći vlada svijetom. Uza sve to ponovo moli za nadahnuće družbu sestara sa svetoga Helikona i dugokosog Apolona za čijom se kitarom, kao za Orfejevom, kreću i stijene. To izričito, ponovljeno i isključivo zazivanje antičkih božanstava, shvaćeno makar i kao topos, ovdje ipak jače smeta nego drugdje zato što je riječ o delikatnom mjestu na kojem se daje idejni pečat cijelom djelu.

Što se tiče eksplicita, taj elemenat antički ep nije poznao, a Polikarp ga je unio po ugledu na kršćanske pisce, ali ga je ispunio drugačijim sadržajem. Naime, nabožni pisci upotrebljavaju eksplicit za molitvu zahvalnicu i/li za razvijanje kakve etičke misli u svrhu završne pouke. Polikarp je, međutim, posljednjih tridesetak stihova iskoristio za to da donese nekoliko autobiografskih podataka, napose o svojim roditeljima, spominjući tako da mu se mati zvala Leta, a otac Gaudencije, da su bili siromašni, da mu je otac bio mornar i stradao na moru, i dr. Bez sumnje, zanimljivi podaci, ali neobični kao zaglavak humanističkom religioznom epu.

Bez obzira na idejne razlike i suprotnosti te na tadašnju isključivost i vjersku netrpeljivost, antička mitologija humanističkom epu nije bila strana, jer je, ne dovodeći u sumnju pravovjernost pjesnikovu, na svoj način svjedočila o njegovoj načitanosti klasicima, i takve su reminiscencije bile čak tražene jer su ugađale ukusu humanistički obrazovanih čitatelja. Stoga elemente antičke mitologije nalazimo tada ne samo u junačkom, historijskom, genealoškom nego i u religioznom epu, ali umjereno, a u ovom posljednjem u još dosta ograničenijem opsegu. S obzirom na naznačeni sadržaj očekivali bismo da je i u »Solimaidi« tako. No, u želji da briljira svojim znanjem, Polikarp je prevršio mjeru. To se najbolje vidi po tome što su u »Solimaidi« antički pojmovi čak četverostruko brojniji i trostruko frekventniji od biblijskih (82:21, odn. 166:53). Tko se sve tu i što se sve tu ne spominje! Od bogova: Apolon, Feb i Feba, Jupiter i Junona, Cerera, Dijana, Dit i Pluton, Kibela, Minerva, Mars, Neptun, Saturn, Temida, Venera i Kupidon, Irida, Parke, Erinije, Furije i Gorgona,

Giganti i Titani, lari i penati; od muza: Klio i Kaliopa; vjetrovi-bogovi: Eol, Auster, Not i Akvilon; podzemni svijet s raznim naznakama: Avern, Leta, Stig i Tartar, kaos i Elizij; mitski i epski junaci: Atalanta, Kadmo, Ahilej, Hektor, Tindarejeva kći Helena; povijesne osobe: Antioh, August, Jugurta, Pir i Sibila; planine, rijeke, zemlje, gradovi, lokaliteti: Olimp, Helikon, Parnas, Aonija, Kastalija, Okean, Penej; Ematija, Hesperija, Iberija, Rim i Kartaga, Paros, Paflagonija, Teba, Troja, Tula, Tarpejska pećina, labirint te na koncu jelo i piće bogova: nektar i ambrozija.

Možda se kod toga naš pjesnik ugledao u Jakova Bunića, u njegov kraći ep »Otmica Kerbera«, slična opsega, koji je poznao, samo što je u Bunića tolika zastupljenost antičke mitologije umjesna jer je riječ, bar verbalno, o mitskom događaju (inače je spjev alegorijski, kršćanski).

Asocijacije mu kojiput neobuzdano naviru: naprimjer, Lucifer je po Bibliji (*Iz* 14, 12 i d.) bio bačen s neba u podzemlje, a Polikarp dodaje (*I* 23 i d.) da je pao u Tartar, pa prema Vergiliju (*En.* VI 414) nastavlja u jednom dahu da ohol čovjek lako silazi na stigijske močvare gdje sjedi Haront u čamcu punom pukotina prevozi duše umrlih na sjenovitu obalu!

Kraj tolike zastupljenosti antičke mitologije nije čudno što često dolazi do drastičnijeg ukrštanja jednih i drugih vjerovanja. Na primjer, govoreći o Bogu Ocu, Polikarp veli da je višnji Jupiter stvorio svijet iz ničega i potisnuo kaos u podzemlje (*II* 1–2). Ali dok poganska mitologija ne govori o tome da bi svijet postao iz ničega, kršćanska vjera ne spominje kaos kao prethodnu fazu u formiranju kozmosa. Evo još nekoliko primjera! Bog je u »Solimaidi« shvaćen, s jedne strane, kao Bog Otac, stvoritelj neba i zemlje, koji upravlja svime (*I* 9), neizmjerni tvorac (*I* 19), začetnik i graditelj svijeta (*II* 162/3) i vijeka (*III* 44), početak života (*II* 247) ili, naprosto, Gospod (*III* 153), a s druge taj isti kao Homerov Zeus pokretom glave potresa svijet (*II* 245) ili kao Vergilijev Jupiter okreće nebo, zemlju i zvijezde (*I* 46) te se naziva božanstvom visokog Olimpa (*II* 152), najboljim kraljem (*II* 184), kraljem višnjih (*II* 1) i njihovim upravljačem (*I* 152). Ili pak s rečenim ukrštanjem u istom primjeru: graditelj Olimpa (*I* 87), kojemu Adam najprije veli »Bože« (*I* 210), a malo zatim »blagotvorni Jupiteru« (*I* 212). Interesantan je i primjer gdje Bog Otac poput antičkoga Zeusa ili Jupitera saziva u skupštinu ostale bogove, ovdje, naravno, samo Sina i Duha Svetoga (*III* 24 i d.), dok se trojstvo i jedinstvo Božje izrijekom spominje kod odluke o stvaranju čovjeka (*I* 79/80), što je opet jedan od primjera spomenuta kristijaniziranja teksta

Staroga zavjeta. Još jedan primjer! Cijela priroda neutježno tuguje zbog Adamova izгона iz raja zemaljskog i reagira kao da je nastupio sudnji dan: sunce je pomrčalo, pojavio se krvav mjesec, sjajno nebo postalo je mračno, a more se pjeni i hući (II 295 i d.). Ali je sve zavijeno u antičko ruho i ovako personificirano: sunce — bog sunca Feb, mjesec — Febova sestra, nebo — Jupiterova žena Junona, a more — Neptun.

Antičke reminiscencije u »Solimaidi« ne iscrpljuju se u nečem općem, u pokazanom mitološkom aparatu, nego su još zastupljenije u individualnom pjesničkom jeziku, u frazeologiji i leksiku, u čestom preuzimanju već gotovih izraza, pa i cijelih stihova, a osobito brojnih ukrasnih pridjeva, što ih nalazimo u Polikarpovih pjesničkih uzora Vergilija i Ovidija. Evo samo nekoliko primjera: golemi vrtlog, tj. usključalo more (II 1) = *En. I 118 (in gurgite vasto)*, zadahtani konji (III 21/22) = *Georg. I 250 (anhelis equis)*, jaka dvosjekla sjekira (III 183) = *En. IV 123 (valida bipenni)*, glad što svjetuje na zlo (II 18) = *En. VI 276 (malesuada Fames)*, sabejski, tj. arapski tamjan (II 396) = *En. I 146/7 (tura Sabaea)*, krajnja Tula, tj. kraj svijeta (II 84) = *Georg. I 30 (ultima Thule)*, sijela blaženih, tj. raj (II 65) = *En. VI 639 (sedes beatae)*, u pratnji velikog mnoštva (II 335) = *En. II 40 (magna comitante caterva)*, nigdje sigurnosti u zadanu riječ (II 55) = *En. IV 373 (nusquam tuta fides)*, zlotvore, bit ćeš kažnjen (II 251) = *En. IV 386 (dabis, improbe, poenas)*, sjajna repatica proleti nebom (III 122) = *En. II 694 (stella facem ducens multa cum luce cucurrit)*, što je sve uzeto doslovno iz Vergilija, lakša od lista (II 191) za prevrtljivost žensku, prema Ovidiju, *Ep. V 109 (levior foliis)*, itd.

Valja, međutim, napomenuti da Polikarp, boreći se između želje da kao humanist što tješnje slijedi klasike, a s druge strane da unekoliko individualizira svoj poetski rječnik, pada iz jedne krajnosti u drugu te stoga još češće uz preuzeti ukrasni pridjev mijenja opću imenicu (rjeđe obrnuto) ili u poduljem izrazu mijenja ključnu riječ, pri čemu je, forsirajući jezik učinio više krupnijih pomaka i otklona od klasičkog uzusa, po mom sudu sumnjiva estetskog efekta, o čemu će poslije biti govora. Evo sada najprije nekoliko, po mom mišljenju, prihvatljivih izmjena: tartarska jezera (II 215) — *Stygii lacus (En. VI 154)*, blijeda zemlja (III 2) — *palida ora (lica, En. I 352)*, blage uši (III 29) — *blandae voces (riječi, En. I 670)*, čamac pun pukotina (*linter, I 28*) — *rimosa cumba (čun, En. VI 413/4)*, Zorin plamen boje šafrana (I 173/4) — *Iris croceis pinnis (Iridina krila, En. IV 700)*, vika udara u eter (II 67) — *ferit sidera clamor (u zvijez-*

de, *En.* II 488), u tanani se razide uzduh (II 115) — *tenuesque recessit in auras* (povuče se, *En.* II 791), iz korica oslobodi mač (II 253) — *vagina eripit ensem* (trgne, *En.* IV 579). Za Polikarpov su postupak ilustrativni i sljedeći primjeri: *Terribili vultu picea caligine tectus* (II 399) i *Murmure terribili fusca caligine tectus* (II 337), oba prema Ovidiju: *Terribilem picea tectus caligine vultum* (*Met.* I 265). U prvom naime rasporedom riječi samo neznatno mijenja preuzeto mjesto iz »Metamorfoza«, dok u drugom zamjenjuje u jednoj sintagmi imenicu (*murmure*), a u drugoj pri-djev (*fusca*).

Međutim, najveća je ovisnost o antičkom uzoru sadržana u jednoj od temeljnih scena »Solimaide«, u poduljem opisu općeg potopa, koji je sav zamišljen i jezično realiziran striktno prema Ovidijevu opisu potopa, također za kaznu ljudskim grijesima, u »Metamorfozama« (I 262 i d.). Tako i u Polikarpa (II 397 i d.) najprije Not, južni vjetar, uzlijeće na mokrim krilima, strašno mu lice pokrila magluština kao smola, iz svojih spijlja izlazi i kralj vjetrova Eol te zatvara sjeverac, Akvilona, pred kojim inače bježe oblaci i dolaze vedri dani. Auster, drugim imenim južnjak, pritisne rukom oblake, i guste kiše liju iz etera. Sinji Neptun pojačava potop svojim golemim valovima, otvara brze putove »rogatim« rijekama (antički epitet jer su tako zamišljali božanstva rijeka) udarajući zemlju trozubom u utrobu, a rijeke razvale usta svojim izvorima, tj. svom silom poteku. Domalo sve zapremi more. Valovi odnose stoku i ljude, kuće se ruše, golem vrtlog prekriva tornjeve, zemlja tone u more tako da ptica umornih krila nema kamo da sleti i pada u vodu, itd. U potopu stradaju svi, samo se, kao Ovidijev Deukalion i Pira, spase Noa, od koga nije bilo pravdoljubivijeg nikog — upravo tako veli Ovidije za Deukaliona — i njegova žena. Polikarp ne spominje Noine sinove i snahe jer ni Ovidije ne spominje nikoga drugog osim ono dvoje. Konačno se pojavi Irida, tj. duga, koja najavljuje prestanak potopa. I pojaviš se obale, pomoliše se brežuljci, izroni zemlja, itd. Toliko naslanjanje na Ovidija možda je i bilo sa simpatijom prihvaćeno od Polikarpovih suvremenika, strastvenih ljubitelja klasičke lektire, ali od današnjih čitatelja i ocjenitelja ne može, naravno, dobiti prolaznu ocjenu jer je pjesnik za volju mimeze previše žrtvovao vlastitu misao i vlastiti izraz.

Jače naslanjanje na Ovidija (*Met.* I 89 i d.) — uz određene aluzije na suvremene prilike — iskusniji će čitatelj lako zapaziti i u opisu zlatnoga doba koje je bilo na zemlji dok se ljudi nisu iskvarili, a u našem slučaju, do istočnog grijeha. I Polikarp spominje (I 251 i d.) nepomućeni mir i si-

gurnost. Nadalje, veli, nije bilo zaraza ni kužnih bolesti, po moru se još nije plovilo, nije bilo gusara, nije bilo buntovna mrmljanja u puku, ljudi su bili vjerni Bogu i svoj pogled upravljali u nebo, vladalo je sretno spokojstvo, bila su to sretna vremena — kada je »vječnim svjetlom blistala svijetla krepost«, tj. dok još nije bilo poroka ni grijeha.

Višestruko naslanjanje moguće je zapaziti u sceni u kojoj se prikazuje dolazak sotone (II 335 i d.): on dolazi kao Bunićev Pluton (»Otmica« III 70 i d.), a tako ga naziva i Polikarp, kao Vergilijev Laokoont (*En.* II 70) dolazi »u pratnji velikog mnoštva«, kao Ovidijev Not (*Met.* I 265) »pokriven je gustom magluštinom«, a kao Vergilijev div Kak (*En.* VIII 252/3) »riga na usta vatru«.

Šture biblijske navode Polikarp se trudio obraditi ne samo slijepo imitirajući klasike kao u upravo navedenim scenama nego i samostalnim pjesničkim pristupom na razne načine s dosta ambicija, dvama zahvatima, orisom i dramtizacijom prožimajući i obilno puneći predložak.

Od uspjelijih amplifikacija prve vrste spominjem ovdje opis raja zemaljskog (I 166 i d.) koji je, naravno, prikazan kao idealan krajolik s ovim naznakama: daleko na istoku nalazi se kraj čist i svijetao gdje teku ugodne i mirne rijeke, u koji zalaze bogovi i koji je kuća nebeska; tu se živi sretno, tu nema nikakvih nevolja, ni bolesti, ni boli, ni jada, ni neizvjesne budućnosti, ni smrti; tu su dani vedri, godine ugodno teku, a vječna svjetlost i vedrina okružuje smrtnike.

Ili oris Evine kušnje (II 33 i d.): dok je šetala livadom, dopre do nje miris jabuka; obuzeta neodoljivom žudnjom trči do stabla; stiže zadihana i divi se granama; poželi ubrati jabuku, ali se koleba bojeći se prekršiti Božju zapovijed; pruža ruku, ruka bi htjela, ali je ona povlači od straha.

Ovamo pripada i najrealističnija slika u cijeloj »Solimaidi«, slika rata, pjesnikovo — rekao bih — viđenje i osuda suvremenih prilika (III 64 i d.): ratovi nasrcu bijesno; sva su zviježđa ustuknula pred jezivim Marsom; tabori ječe od ljudskih povika; spremajući se za boj, jedni oštre i izravnavaju koplja, drugi, već uzbuđeni, mašu mačevima, treći provjeravaju brze strijele opijeni mislju na plijen; svi već stavljaju kacigu na glavu, perjanica se vijori; konjanik namješta opršnjak silovitu konju i stavlja mu uzde; posvuda vlada vreva od koje cijelo nebo grmi; ne znajući što ga čeka, konj nestrpljivo udara kopitom o zemlju; potom mu gospodar namješta gvozdene potkove, a sam navlači kožni, gvoždem protkan oklop,

podigne oslikan štit, i svi već željni kleta zločina izvikuju što će im biti nagrada u ratu. Tu nam se dakle Polikarp predstavio kao solidan bataljist.

U svrhu oživljavanja naracije Polikarp je obilno unio dijaloge u »Solimaidu«, i to prerađujući i proširujući postojeće ili zasnivajući takve koji ne postoje u predlošku, kombinirajući ih uz to s orisom. Otprilike kao u Marulićevoj »Davidijadi« i u njega dijalozi obuhvaćaju negdje trećinu svih stihova. Evo dva, po mom sudu uspjelija, kojih nema u predlošku.

Evin početni razgovor sa zmijom (II 62 i d.): spazivši zmiju, Eva protrne, krikne, ustukne, kosa joj se podigne i krv sledi; došavši do daha, tjera zmiju govoreći joj da joj nema mjesta u raju; sagne se, podigne oveći kamen da ga baci na nju; kad je već zamahnula rukom, zmija je umiljato oslovljavajući moli da to ne čini jer da joj je ona prijatelj, što Eva povjeruje.

Kerubin izgoni Adama i Evu iz raja (II 236 i d.): na zapovijed Božju kerubin prilazi Adamu i Evi te im silovito naređuje da odlaze iz raja u kojem ne smiju više boraviti jer su, sagriješivši, izgubili besmrtnost; izvlači mač iz korica, hvata Adama za kosu, baca ga na zemlju i tuče drškom mača vičući »odlazi«. Adam sav krvav i klonuo moli ga usrdno da prestane, da ga nemoćna više ne tuče; kerubin je neumoljiv, dalje ga krvavi i tjera da brže odlazi. »Diži se«, govori mu; napola mrtav Adam se pridiže i ponovo ga nastoji umilostiviti, ali uzalud; oboje odlaze očajni i tukući se bespomoćno u grudi, a za njima se zatvaraju vrata raja.

Evo još nekoliko primjera raznih amplifikacija i »ureha«.

Jedan od omiljenih rekvizita antičke epske poezije, i grčke i rimske, što ga humanistički pjesnici rado unose u svoje spjevove, jesu i tzv. razvijene (ali i nerazvijene) poredbe kojima se postiže veća plastičnost i zornost kakve pojave u prirodi, zbivanja, pokreta i sl., koji su privukli osobitu pjesnikovu pažnju. I u malom epu Polikarpovu nalazimo ih nekoliko, i kažimo odmah, uspjelih. Evo ih redom: Adam koga je Bog učinio gospodarom svega stvorenoga i smjestio u raj zemaljski, živi ondje sretan i ponosan — kao paun koji šeće poljima, širi rep uvjeren da su mu zlatna oka na perju ljepša od blistavih zvijezda, pa korača gledajući pod noge i zadovoljno pučka (I 232 i d.). Zabranjeno stablo zastre svojom sjenom Evu koja onuda prolazi — kao oblak što se ljeti nađe između nas i zraka sunčanih te zasjeni usjeve na zemlji (II 41 i d.). Privučena mirisom jabuka Eva je potrčala k zabranjenom stablu što su je noge nosile — kao nenadmašiva u utrkivanju Atalanta (II 50 i d.). Prolaznost života: »Život proleti brzo i nestaje nalik na vjetar« (II 327 i d.). Venera nosi u naručju Kupi-

dona — kao brižna mati koja je svojom odjećom zaogrнула ne jako dijete (II 341 i d.).

Zornosti zamišljenih slika znatno pridonosi i personifikacija apstraktnih pojmova, postupak što su ga humanistički pjesnici naučili od Vergilija, napose iz njegova opisa raznih ljudskih nevolja kojima je, veli on, dom u predvorju Orkova ždrijela (*En.* VI 273 i d.). Stoga i u Polikarpa zajedno sa sotonom dolazi na svijet nakon istočnog grijeha niz poroka: razbludnost oslikana Venerom i Kupidonom u malo prije spomenutoj razvijenoj poredbi, pa škrtost, odnosno lakomost, prikazana kao prljava žena koja je u kosu uplela zmiju otrovnicu, itd. (II 340 i d.).

Slikovitosti izraza pridonosi i karikiranje negativnih likova (Homerov Tersit, Marulićev Golijat!) kakvo je i Polikarpov prikaz boga rata Marsa koji se kao golemo jezivo čudovište pojavljuje na obzoru te prijeteci šiba repom i širi kandže (II 65 i d.).

Od perifraza navodim ovdje po jednu vremensku i prostornu, obje oblikovane na tradicionalan način, a zasićene antičkim reminiscencijama: vrela sunčano popodne — »kad Feb, uskoro drug večernjače, još prži, a žuri se pohoditi najviše planinske vrhunce da bi u mrkloj Iberiji zaronio s umornim konjima u more« (II 32 i d.); krajnji istok — »kraj gdje blistavog Feba najprije draže zadahtani konji da s neba otjera sjajne zvijezde, kraj odakle rudi dan kad svanjuje« (I 166 i d.).

Kad je riječ o amplifikacijama, pažnju privlači i Polikarpovo široko epsko oslovljavanje unutar dijaloga. Naprimjer, kad Sunce veli Adamu: »Zdravo, miljeniče Božji, gospodaru moj, višnji porode Gromovnikov, divni oče, zdravo« (I 124–125), »dobrostivi oče, diko nebeska, istinski potomče Gromovnikov« (I 146); Adam Bogu: »Vječna moći bogova, svemoguću roditelju, komu se svijetlomu svijet klanja« (II 205–206); sotona Evi: »Baštinice božanske moći, majko Eva, plemenita začetnice ljudskoga roda« (II 73–74); Eva Adamu: »Poštovani moj supruže, moja brigo i spase« (II 134); magi Djevici Mariji: »Boginjo, ti koju zovu roditeljicom i zaručnicom višnjega Gromovnika« (III 146), itd.

Po uzoru na klasike i Polikarp rado varira izraz ne mareći za preciznost pa, naprimjer, zabranjeno stablo naziva čas stablom (II 41), čas drvom (II 49), čas samo korom (II 39) ili granom (II 110) ili pak jabukom-plodom (II 99), a isti se čamac u istoj prilici imenuje *cymba* (III 167), *cymbula* (III 155), *phasellus* (III 157), *ratis* (III 157) i *carina* (III 170).

Takoder po ugledu na klasike i Polikarp je sklon ponavljanju i podu-

ljih izraza koji mu se čine ključnima, u »Solimaidi« onima koji nedvojbeno ukazuju na veličinu i svemoć Božju: »Ti o kom pjesnici treba da govore u svojim pjesmama« — tri puta (II 16 = 139 = 163); »Bog koji okreće nebo, zemlju i zvijezde« — šest puta (I 46 = II 244 = III 13 = 103 = 202 = 221) te odlomak od desetak stihova u kojem se prikazuje sklad svemira kojim upravlja svemoć Božja — dva puta (I 65–73 = II 438–448).

Toliko o zastupljenosti i primjeni antičkih elemenata u »Solimaidi«. Što se pak tiče ukrasa koji su karakteristični za nabožnu književnost onoga doba, Polikarp je sklon unošenju etičkih i vjerskih napomena, i time se osobito ponosi, što se može zaključiti iz njegovog predgovora drugomu spjevu, »Feretreidi«, za koju veli da ju je ukraasio raznim cvjetnim mislima (*variis sententiarum floribus*). Riječ je obično o pjesnikovu kratkom komentaru gnomičkoga karaktera kojim poentira prethodno izlaganje. Tako je, naprimjer, Luciferov pad popratio upozorenjem da ohol čovjek lako završi u paklu (I 26 i d.); za Evu koja je sagriješila i još navela Adama na grijeh veli: »Žena je izvor i talog (tj. početak i kraj) svih zala« (II 188 i d.); kad se krši Božja zapovijed, ludo je biti spokojan (II 214); najveća je mudrost znati odmjeriti svoje snage (II 219); težak je put koji vodi u nebo, put kreposti — varijacija antičke izreke *per aspera ad astra* (II 224 i d.).

Jednu od najznatnijih amplifikacija biblijskog teksta u »Solimaidi«, koja ujedno zaprema najveći dio spomenute kristijade pri kraju trećega pjevanja, čini obraćanje maga prije odlaska iz Betlehema Djevici Mariji (III 145 i d.), scena koja ni u kojoj mjeri nije sadržana u Bibliji, a pjesnik ju je zamislio kao našu usrdnu molitvu za njezin zagovor pred Sinom, dakle, posve u kršćanskom duhu. Scena je puna poznatih izraza iz molitava i himana Mariji, uz nešto antičkih reminiscencija, a s brojnim kršćanskim metaforama u nazivima Marije i s tradicionalnom razvijenom alegorijom o krhkosti i grešnosti ljudskoga roda, koja je ovdje dana u raskošnoj slici oluje na moru s ponekim odjekom Vergilijeva (*En.* I 102 i d.) i Horacijeva (*Carm.* I 14) opisa brodoloma. Stoga su magi prikazani kao skrušeni vjernici i iskreni pokajnici, dakle, kao idealni kršćani, koji se u svemu tako i vladaju. Oni kleče pred Marijom (140), plaču i jecaju (150), neprestano je zazivlju i govore joj: »Djevice« (151), »blaga« (151), »slavna« (161), »blažena« (174), »presveta« (163), »slavna majko« (152), »sveta majko Gospodinova« (166), »roditeljice i zaručnice Gromovnikova« (146), »zvijezdo mora« (161), »luko spasa« (153), »jedina naša

nado« (165), »svjetlo naše« (168), »ti koja otvaraš vrata nebeska« (147), »zauzmi se za nas pred svojim Sinom« (152), »priskoči posrnulu puku« (154), »ljudski rod pritišće silan strah« (164/5), »ako nas ne podržiš, nać će čamčić potonuti usred valova i silovit će crn vrtlog odnijeti našu splav, zato ti njome upravljaj« (155 – 157), »umiri nabujale valove i zaglušne oluje« (162), »pa nas jadnike i naš krhki čamac provedi bez pogibili po uzburkanom moru« (166/7), »da našu lađicu ne poklope valovi iz dubine« (170), »jer, evo, na sve strane plutaju morem razbijene lađe« (171), »bijesni vjetrovi udaraju u puna jedra« (172), »naša je lađa ostala bez kormila u valovima, opkoljena njima sa svih strana« (173), »napola potopljenu odnosi je more« (174), »smiluj nam se i odvedi nas u sigurnu luku, ti koja to možeš« (176). Pjesnik kojemu je otac stradao na moru dao je ovdje i oduška svojim osjećajima za obiteljsku tragediju.

Molitva se završava antičkim reminiscencijama: »Tada će onemoćati Junona (tj. ona koja je u Vergilija podigla oluju na pobožnog Eneju), a mi više nećemo prinositi tamjan Veneri (tj. odavati se razbludi) niti ćeš nam ti, Kupidone, biti više bog, nego ćemo štovati višnjega stvoritelja svijeta« (177 – 181).

Riječ je ukratko o sceni s najdosljednijom kristijanizacijom biblijskog teksta u cijeloj »Solimaidi«.

Približavajući se konačnom zaključku, možemo na temelju dosad iznesenoga konstatirati da se u Polikarpa već na nivou pjesničke zamisli manifestiraju neke pretjeranosti i neskladnosti što ih on — ljubitelj oprečnosti i krajnosti — na razne načine još svjesno potencira, čime je, bez sumnje, znatno umanjen umjetnički dojam njegovoga djela u koje je uloženo dosta ambicija i dosta truda. Polikarp je sklon neobičnu izražavanju pa često, u želji da bude efektan, forsira jezik i postupaju vrlo pretenciozno. On ne griješi iz neznanja — tã, pisao je latinske udžbenike — nego iz pretjerane samosvijesti dopušta sebi prevelike slobode. Upotrijebivši staro *itiner* (II 233) mj. *iter*, *ipsus* (I 250) mj. *ipse* i stari nominativ *Iovis* (II 1) mj. *Iuppiter*, stvara novi akuzativ *Iuppiterem* (*Fer.* III 326) mj. pravilnoga *Iovem!* U morfologiji, međutim, mnogo ne eksperimentira,⁴ ali zato u leksiku i frazeologiji. Tako, naprimjer, *mugitus* (= mukanje) upotrebljava prema Bibliji (*Mal* 2, 13) za čovjeka u značenju »ridanje« (II 31); Eva »čuje« (*audit*) miris jabuka (II 37); sestra bude »troma« od brata (*languida fratre*), tj. trudna (II 374); dijete »gori« vidjeti majku (*ardet vidisse*), tj. žudi (II 343); »okrutni« je Adam (*crudelis*) zapravo nevjerni Bogu ili grešni (II 250); Duh Sveti svetom ljubavi »gori« (*flagrat*), a za-

pravo pali srce ljudima (III 18); Jupiter »sijeva« srdžbe (*fulminat iras*), što mu pregnantno označuje provale srdžbe poput munja (III 25); Feb svojim zrakama »prezire« ljudska tjelesa (*temnit*), tj. ne sja ljudima (III 118/9); spas je »potresen olujama« (*concussa procellis*), tj. doveden u opasnost (III 112), itd.

Takvo je forsiranje još drastičnije kad naslijeđeni antički ukrasni pridjev veže uz neprikladnu imenicu, npr. »valovi koji se cijede« (*madidantes undae*) II 393 prema »odjeća koja se cijedi« u Vergilija (*En.* VI 359) ili »napola ukopana« (*semisepulta*) lađa (III 174) prema »napola ukopane kosti« u Ovidija (*Ep.* I 55). Neobuzdan u takvim pomacima, uz naslijeđenu sintagmu »proročka Temida« (*fatidica Themis*) III 35 tvori prihvatljivu »proročka Sibila« (III 139/140), a onda šokira Kristovim »proročkim nogama« (III 209). Tako i Vergilijevo »kosa se nakostriješi i riječ zape u grlu« (*En.* II 774) ukršta i sažimlje u *haerent comae* (II 63), što, naravno, znači »kosa zapinje«, ali nema gdje jer se scena odvija u slobodnom prostoru, no on hoće da znači »kosa se podiže«. Također, ne mareći za logičnost, dopušta sebi otklon »kroz kosti prostruji ledena krv« (II 63/4) od Vergilijeva *gelidusque cucurrit/ ossa per ima tremor* (ledeni drhtaj, *En.* II 120/1).

Neobičnost se Polikarpova izražavanja očituje povremeno i u vrlo neprirodnom redu riječi kakav uza svu izvještačenost svojstvenu antičkoj metrici nije moguće naći u njegovih pjesničkih uzora. Samo jedan primjer: *Nate Deus, semper puri lux alma Tonantis, / Spiritus, aeterno qui nos e t cingis amore* (III 27 – 28), gdje je veznik *et* koji treba da spaja ono *Nate Deus* i *Spiritus* otklonjen s prirodnog mjesta i uključen u relativnu rečenicu s kojom nema nikakve veze. A Polikarp, kad hoće, umije i unutar heksametra donijeti rečenične dijelove u prirodnu redosljedu, npr. II 1 – 2: *Postquam rex superum Iovis altus cuncta creavit/ Ex nihilo magnumque chaos depressit ad ima*, a vješt je da oblikuje i vergilijevski virtuozan *ordo verborum*, kao npr. u I 269: *Lucida perpetuo splendebat lumine virtus*, tj. s traženim rasporedom dviju dvočlanih sintagmi unutar jednoga heksametra po obrascu *abba* (*Lucida/ perpetuo – lumine/virtus*) i s glagolom *splendebat* u sredini, na prostoru između središnje cezure, pentemimere, i bukolske dijereze (označeno crticom).

Što je rečeno za Polikarpov jezik, vrijedi ništa manje i za njegov stih. Jer i tu on zna i može, ali neće. Tâ, i pisao je o rimskoj metrici, i dobio naslov *poeta laureatus* što ga od Pomponija Leta nipošto ne bi bio dobio da nije vrlo dobro u praksi primjenjivao klasičku versifikaciju, i u

drugoj je prilici, u svojim kraćim pjesmama, gradio besprijekorne, ovidijevski glatke heksametre. Ovdje se međutim, vođen nepoznatim razlozima, uočljivo priklonio srednjovjekovnoj versifikaciji te upravo ratuje s klasičkim normama. Naime, uz nemali broj srednjovjekovnih skanzija, npr. I 27 = II 229 *facile*: mj. *facile'*;⁵ II 183 *sta:tim* mj. *sta'tim*, *Fer.* III 224 *mulie:rum* mj. *mulie'rum*, III 178 *ge:nas* mj. *ge'nas* i dr., čak na četrdesetak mjesta, i u »Solimaidi« i u »Feretreidi«, nalazimo ritmički nemoguće heksametre sa stajališta klasičke versifikacije, tj. takve koji ruše osnovni zahtjev euritmije što se ostvaruje promjenom ritma iza cezure. No cezura naprosto nema jer je drastično onemogućuje višesložna riječ koja blokira cijelu treću stopu i završava se na ritmički najnezgodnijem mjestu u heksametru, kod treće dijereze. A Polikarp je još markira kakvom interpunkcijom, kao u sljedećem primjeru:

II 152 *Colle Deum gradientem, celsi numen Olympi.*⁶

Interesantno je, međutim, napomenuti da i u Marulićevoj »Davidija« ima nekoliko heksametara koji su strukturirani posve na isti način (što u drugih naših suvremenih latinista ne nalazim), pa je to uz onu napomenu u vezi s proemijem još jedna podudarnost koja bi, eventualno, ukazivala na neke njihove međusobne veze i utjecaje.⁷

Uz pokazane nedostatke koji idu na pjesnikovu dušu i kvare umjetnički dojam humanističke »Solimaide« ima podosta i takvih koje, kako reče jedan njegov učenik u pohvalnom epigramu u istom izdanju,⁸ valja pripisati tiskaru. Pogreške su raznovrsne, pa evo ovdje nekoliko onih koje nisu ispravljene u *Errata*: *arreptis* (auribus) mj. *arrectis* (II 119), *obrupta* (ponto) mj. *obruta* (I 119), *leviori* (folio) mj. *levior* (II 191) te krnji stih II 134 *O coniunx veneranda mihi (mea) cura salusque* koji dopunjujem riječju u zagradama te II 349 *Vestibus obcingit (propriis) tumidi spectacula fastus* i II 370 *Vivere quisque suo (voto) conatur vita pudore*, gdje riječi u zagradama čine stihove hipermetričkima.

I da zaključimo! »Solimaida« je djelo skromna umjetničkog dometa. Ona ima svojih dobrih strana, ali, nažalost, i dosta loših. Dobro se, podsjetimo se, sastoji u originalnoj koncepciji, skladnoj kompoziciji, plastičnosti i zornosti kakvih pojedinosti orisa, povremenoj uspjeljoj dramatizaciji, i dr. Međutim, prezasićenost mitološkim aparatom, stalno ukrštanje jednih i drugih vjerskih nazora, prevelika ovisnost o pjesničkom izrazu antičkih uzora, često forsiranje jezika i stiha — znatno umanjuju njezin estetski dojam. No »Solimaida« uza sve to nije nipošto zanemarlivo djelo iz više razloga. Naprotiv! Ona na svoj način svjedoči o širini in-

teresa naših stvaralaca za humanistički religiozni ep i za pronalaženje novih biblijskih tema, a njezin nam se pjesnik — što mi se čini da treba napose napomenuti — vrlo izraženom proizvodljivošću, za koju smo naveli podosta primjera, ukazuje, rekao bih, kao daleki i još usamljeni vjesnik sličnih prohtjeva i postupaka što će se razbujati u postrenesansno doba, doduše, u drugim jezičnim medijima. No njezina se neosporna vrijednost ogleda u tome što nam omogućuje potpuniji uvid u djelatnost, kako je to u uvodu natuknuto, jednoga od naših, bez sumnje, najsvestranijih humanista s kraja petnaestoga i početka šesnaestoga stoljeća.

I još samo jedna napomena. Što je rečeno za ep »Solimaidu«, vrijedi u podjednakoj mjeri za njezinu blizanku, i po obliku, i po opsegu, i po obradi, i po dometu — panegirik »Feretreidu«, o kojoj će biti više govora, nadam se, jednom drugom prilikom.

BILJEŠKE

¹ O svemu što je dosad rečeno u vezi s Polikarpovim životom i radom v. bliže S. Krasić, »Šibenski humanist Ivan Polikarp Severitan i njegova politička misao,« *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 5–6/1977, str. 1–78.

² Rim 1509; drugo izdanje, po kojemu citiram, Mleci 1522.

³ Istu misao ponavlja malo drugačijim riječima prilikom izгона praroditelja iz raja (II 290): »Neka tužni Apolon razbije svoju liru o stijenu, neka kastalijski izvor izgubi svoju ljepotu, a penejski se lovor sasuši . . .«

⁴ Spominjem još *vastibus* (III 405) mj. *vastis*.

⁵ Iz tehničkih razloga dug vokal obilježavam dvotočkom, a kratak apostrofom.

⁶ Isp. i *Sol.* I 31, II 84, 154, 169, 185, 249, 264, 268, 280 itd., *Fer.* I 65, 130, 132, 150, II 103, III 52 itd.

⁷ V. moju studiju »Ritmička struktura Marulićeva heksametra«, *Živa antika* 28/1978, sv. 1–2, str. 125–145, napose 135 i d.

⁸ Ioannes Franciscus Cartharius Forisemprosinus.